

Διδακτική ενότητα 6η - Ο πρωταγόρειος μύθος: το δώρο του Δία, η πολιτική αρετή ως κοινή και αναγκαία ιδιότητα των ανθρώπων

Εισαγωγικά σχόλια

Η σειρά με την οποία αναφέρονται οι πολιτισμικές κατακτήσεις του ανθρώπου δεν είναι χρονική αλλά αξιολογική, κατιούσας κλίμακας. Έτσι, προτάσσονται η θρησκεία και η γλώσσα (πνευματικός πολιτισμός) και ακολουθούν κατασκευές και επινοήσεις για την ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών του ανθρώπου (υλικός πολιτισμός). Η σειρά είναι κατιούσα, αφού αρχίζει με το πνευματικά υψηλότερο, τη θρησκεία, και τελειώνει με το υλικά κατώτερο και πλέον αυτονόητο, την τροφή. Για τον λόγο αυτόν άλλωστε τα επιρρήματα «πρῶτον» και «ἔπειτα» πρέπει να τα εννοήσουμε με αξιολογική και διαιρετική σημασία και όχι χρονική.

Δεν θα ήταν παραδοξολογία να ισχυριστούμε ότι η απρονοησία του Επιμηθέα να μην εξοπλίσει με τρόπο βιολογικό τον άνθρωπο, έδωσε την ευκαιρία στον άνθρωπο να πραγματοποιήσει το ποιοτικό άλμα: ο άνθρωπος από ένα βιολογικό και χωρίς ιστορία ον εξελίσσεται στο μοναδικό έμβιο ον που δημιουργεί πολιτισμό και ιστορία.

Ερμηνευτικά σχόλια

Γιατί ο αγνωστικιστής Πρωταγόρας αναφέρει ως ανθρώπινο επίτευγμα τη θρησκεία και τη λατρευτική τέχνη;

Ο Πρωταγόρας κατά πάσα πιθανότητα αναγνώριζε ότι η λατρεία προσιδιάζει στον άνθρωπο και ίσως είναι κάτι το απαραίτητο, χωρίς όμως να παίρνει θέση σχετικά με την ύπαρξη του αντικειμένου της. Ο Πρωταγόρας δεν αρνιόταν την ύπαρξη των θεών, αλλά αρνιόταν να συζητήσει το θέμα

επειδή η βεβαιότητα ήταν αδύνατη (αγνωστικιστής)²⁷ για ένα τέτοιο θέμα.

Σε κάθε περίπτωση οι απόψεις που δικαιολογούν την αναφορά αυτή είναι οι εξής:

α) ίσως πρόκειται για **πλατωνική θεωρία** που έντεχνα τοποθετείται στο στόμα του Πρωταγόρα,

β) η λατρεία των θεών είναι αναμφισβήτητη πραγματικότητα, ένα ανθρωπολογικό δεδομένο που χρειάζεται εξήγηση.

ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, ... ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· Η θρησκεία, λοιπόν, λογίζεται ως ανθρωπολογικό δεδομένο, συμπεριλαμβάνεται στα επιτεύγματα του ανθρώπου, και ότι όλα αυτά τα κατορθώματα του ανθρώπου εντάσσονται σε ένα καθαυτό προ-ηθικό στάδιο της πολιτισμικής ανέλιξης²⁸. Το **ένστικτο της πίστης και της λατρείας** είναι θεμελιώδες στην ανθρώπινη φύση, και η απόδοσή του σε θεϊκή συγγένεια δεν είναι κάτι το περίεργο σε μια αφήγηση που ομολογουμένως δίνεται σε μορφή λαϊκής μυθολογίας για να γίνει πιο ευχάριστη.

Επιπλέον, η πρόταση θρησκευτικής συμπεριφοράς («ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν») και θρησκευτικού συναισθήματος («**θεοὺς ἐνόμισεν**») μπορεί να ερμηνευθεί και ως προβολή του υψηλότερου σημείου ανάπτυξης που παρουσίασε το ανθρώπινο είδος στο προμηθεϊκό στάδιο. Αυτό σημαίνει ότι ο Πρωταγόρας αξιολόγησε τη **θρησκεία ως πολύ σημαντική κατάκτηση** του ανθρώπου ανάμεσα στις άλλες, γιατί δείχνει ότι ο άνθρωπος απέκτησε εξελικτικά τη δυνατότητα να τον απασχολεί η έννοια της δημιουργίας και να συνειδητοποιεί τη δική του θνητότητα απέναντι στην παντοδυναμία της φύσης. Από την άποψη της ιστορικής προσέγγισης η πίστη στους θεούς είναι εκδήλωση πνευματικής ωριμότητας του ανθρώπου, γιατί ο άνθρωπος περνά από την απλή, ενστικτώδη ύπαρξη στην αναζήτηση των παραγόντων που δημιούργησαν τη φύση και πιθανότατα και των τρόπων να τους επηρεάζει για τη βελτίωση

²⁷ Guthrie W.K.C., ό.π., σ. 91

²⁸ Κ.Ε.Ε., ό.π., σ. 47

των όρων της ζωής του. Έτσι, οι άνθρωποι αναπτύσσουν **θρησκεία και θρησκευτική τέχνη**: αρχίζουν να πιστεύουν στην ύπαρξη των θεών και να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την οργάνωση και τέλεση των θρησκευτικών τελετών (κατασκευή βωμών και φιλοτέχνηση αγαλμάτων θεών)²⁹.

Γιατί οι άνθρωποι διαθέτουν θεϊκό μερίδιο;

Από την αρχή οι άνθρωποι, εκτός των άλλων, έχουν μέσα τους την έμφυτη ορμή για λατρεία, επειδή «συμμετέχουν στο θείο» για τους ακόλουθους λόγους:

- 1) Επειδή η «**ἔντεχνος σοφία**», οι τεχνικές γνώσεις, ήταν δώρο του Προμηθέα, που ήταν θεϊκό ον και η κατοχή της θεωρούνταν απόδειξη της συγγένειας με τους θεούς³⁰.
- 2) Επειδή τη **φωτιά**, επίσης δώρο του Προμηθέα, την κατείχαν ως τότε μόνο οι θεοί.
- 3) Επειδή οι άνθρωποι απέκτησαν τη φωτιά **χάρη σε θεϊκή παρέμβαση**, αυτή του ημίθεου Προμηθέα.
- 4) Επειδή η φωτιά επέτρεψε στον άνθρωπο να αναπτύξει πολιτισμό, και κατά συνέπεια να αναγνωρίσει την ύπαρξη των θεών. Η πρώτη, με την έννοια της κορυφαίας, και άμεση συνέπεια του δώρου της φωτιάς, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, είναι ακριβώς η εμφάνιση της θρησκείας.
- 5) Η **ἔντεχνος σοφία σὺν πυρὶ** επέτρεψαν από κοινού να δημιουργήσει ο άνθρωπος τον τεχνικό πολιτισμό μεταβάλλοντας την όψη της φύσης κατά κάποιο τρόπο ως δημιουργός θεός³¹. Η μεταμορφωτική δύναμη του στοιχείου της φωτιάς θεωρούνταν αποκλειστικό κτήμα των θεών, δηλαδή στοιχείο της θεϊκής ουσίας και ένα από τα μυστικά της δύναμής τους. Η έννοια της φωτιάς ως δυναμογόνου φυσικού στοιχείου απασχολεί ήδη τον Ηράκλειτο (**ἀείζων πῦρ**).

Η απόδοση του θρησκευτικού ενστίκτου σε θεϊκή συγγένεια είναι απλώς μια χαριτολογία στο πλαίσιο ενός εύθυμου λαϊκού μύθου.

²⁹ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

³⁰ Guthrie W.K.C., ό.π., σ. 91

³¹ Μαρκαντωνάτος Γ., ό.π., σ. 88

☞ **Υπενθύμιση:** Η χρήση συμβόλων αποτελεί **χαρακτηριστικό του μύθου** και η αναφορά στους θεούς φαίνεται να είναι συμβολική: ο Δίας συμβολίζει τη νομοτέλεια που υπάρχει στη φύση, ενώ ο Προμηθέας, ο Επιμηθέας (που συναντήσαμε στην προηγούμενη ενότητα) και ο Ερμής αποτελούν τα όργανα αυτής της νομοτέλειας, που ρυθμίζουν τις σχέσεις των όντων και εξασφαλίζουν ισορροπία³².

Η ανακάλυψη του έναρθρου λόγου

φωνήν καὶ ὀνόματα ταχύ διηθρώσατο τῇ τέχνῃ· Ο Πρωταγόρας αναφέρεται στη γλώσσα, τον έναρθρο λόγο (**διηθρώσατο < διὰ + ἄρθρον = μέλος**). Η φωνή είναι κατ' αρχάς ο άναρθρος ήχος που παράγεται από τον λάρυγγα, τις φωνητικές χορδές και τη στοματική κοιλότητα είτε των ζώων είτε των ανθρώπων. Η αρθρωμένη φωνή αποτελείται σε πρώτο επίπεδο από διακριτούς ήχους (φθόγγους), που από μόνοι τους δεν έχουν νοηματικό φορτίο.

Η γλώσσα αποτέλεσε από την αρχή τον κυριότερο κώδικα επικοινωνίας των ανθρώπων και βασικό στοιχείο πολιτισμού τους. Χρειάζεται να κατανοήσουμε τη γλώσσα ως ομιλητική ικανότητα του ανθρώπου που εξελίσσεται μαζί με τη σκέψη του και όχι απλώς ως μέσο επικοινωνίας. **Σκέψη και γλώσσα** συνυφαίνονται και αναπτύσσονται κατά τη διεργασία αξιοποίησης της έντεχνης σοφίας στον αγώνα επιβίωσης του ανθρώπου. Αναμφισβήτητα **η γλώσσα συνιστά τεκμήριο πολιτισμικής προόδου**, καθώς σημαίνει ότι ο άνθρωπος έχει αποκτήσει την ωριμότητα που του επιτρέπει να **κωδικοποιεί τις σκέψεις σε λέξεις και έννοιες**, να οργανώνει λογικές προτάσεις που τον εκφράζουν και τον εξυπηρετούν στη συνεννόησή του με τους άλλους.

Σύμφωνα με τον Πρωταγόρα αλλά και με άλλους σοφιστές η γλώσσα υπήρξε δημιούργημα του ανθρώπου που επιτεύχθηκε με μακροχρόνια εξέλιξη, (η γλώσσα δημιουργείται από την ανθρώπινη νόηση και βούληση) και όχι δώρο δοσμένο από την αρχή στον άνθρωπο εκ μέρους των θεών.

³² Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

[Έρχεται σε αντίθεση με τη θεοκρατική παράδοση που παραδεχόταν ότι η γλώσσα δόθηκε «φύσει» στον άνθρωπο. Ένθερμος υποστηρικτής αυτής της άποψης ήταν ο Ηρόδοτος³³. Πιο σύνθετη προσέγγιση της γλώσσας κάνει αργότερα ο Αριστοτέλης, ο οποίος συνθέτει στοιχεία και από τη φύσει και από τη νόμω θεώρηση της γλώσσας].

Ορισμένοι γλωσσολόγοι επιβεβαιώνουν την άποψη του σοφιστή ότι η γλώσσα δημιουργήθηκε εξελικτικά σύμφωνα με τις ανάγκες της κοινωνικής ζωής. Η σύγχρονη γλωσσολογία μελέτησε επίσης και τη διπλή άρθρωση που εμφανίζει κάθε γλώσσα: την άρθρωση των φθόγγων με την οποία σχηματίζονται οι λέξεις (Γραμματική), και την άρθρωση των λέξεων (Σύνταξη) με την οποία σχηματίζονται οι προτάσεις. Αυτή ίσως η διπλή άρθρωση της γλώσσας υπολανθάνει στη φράση.

κατ' αρχάς ὥκουν σποράδην· Χρησιμοποιώντας την έμφυτη νοημοσύνη τους, οι άνθρωποι γρήγορα βρήκαν τροφή, στέγη και ενδυμασία, και έμαθαν να μιλούν. Με άλλα λόγια δημιούργησαν υλικοτεχνικό πολιτισμό. Ζούσαν ακόμα διασκορπισμένοι χωρίς πόλεις. Ωστόσο η ευφυΐα και η κατοχή της φωτιάς δεν τους εξασφάλιζαν από τα άγρια θηρία.

**Οι λόγοι της κοινωνικής συνύπαρξης των ανθρώπων - Οι αρνητικές συνέπειες από την απουσία της πολιτικής τέχνης
(κατά τον Πρωταγόρα)**

1. Η **δημιουργική τέχνη** (σημ. δεν είναι πλέον αναγκαία η παρουσία της φωτιάς σε κάθε δραστηριότητα), οι τεχνικές δηλαδή γνώσεις που διέθεταν, δεν επαρκούσε για την αντιμετώπιση των αγρίων ζώων. Κατά συνέπεια πολλοί σκοτώθηκαν από άγρια θηρία, απέναντι στα οποία η μόνη άμυνα για το ανθρώπινο γένος, που ήταν σωματικά πιο αδύνατο, ήταν η συνδυασμένη ενέργεια: έζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σώζεσθαι. Προφανώς η άποψη του Πρωταγόρα είναι ότι η κοινωνική συμβίωση των

³³ Μαρκαντωνάτος Γ., ό.π., σ. 88, Σπυρόπουλος Η., ό.π., σ. 191

ανθρώπων ήταν κατ' αρχάς αποτέλεσμα του φόβου τους προς τα θηρία. Ο πραγματισμός (ρεαλισμός) του Πρωταγόρα δηλώνεται και εδώ, αφού συνδέει το πρόβλημα της φυσικής εξόντωσης των ανθρώπων με την ανάγκη επίλυσής του και την εύρεση της λύσης του. Η ανάγκη, η χρεία, ενεργοποιεί την ανθρώπινη ευρηματικότητα, η οποία εκδηλώνεται άμεσα και πρωτόγονα με την πράξη της αθροιστικής (όχι ακόμα λειτουργικής) συνύπαρξης των ανθρώπων για την από κοινού αντιμετώπιση του φυσικού κινδύνου από τα άγρια ζώα. Αυτό υπήρξε χρονοβόρο, όπως δηλώνει η χρήση του ρήματος **ἐζήτουν** (= επεδίωκαν, προσπαθούσαν, δεν ήταν καθόλου δεδομένη η επιτυχία του εγχειρήματος) σε χρόνο μάλιστα παρατατικό, που επιτείνει τη διάρκεια των προσπαθειών του ανθρώπου για σωτηρία.

Επιπλέον, η κατασκευαστική ικανότητα του ανθρώπου «κτίζοντες πόλεις» προβάλλεται πάλι και ως τρόπος σωτηρίας αλλά και ως αποτέλεσμα στην υλική εμφάνιση των πόλεων η οποία προηγείται χρονικά κατά τον Πρωταγόρα σε σχέση με τους θεσμούς της και τον άυλο πολιτισμό της, που ακολουθεί. Συνεπώς **η τάση κοινωνικής συνύπαρξης δεν εκδηλώνεται από εσωτερική αναγκαιότητα του ανθρώπου, αλλά από την εξωτερική αναγκαιότητα που επιβάλλει η φυσική υπεροχή των άγριων θηρίων**³⁴. [Αντίθετα όμως ο Αριστοτέλης (βλ. Ενότητα 17) διατείνεται ότι ο άνθρωπος είναι «**φύσει πολιτικὸν ζῷον**», οπότε η κοινωνική και πολιτική οργάνωση πηγάζει από την έμφυτη αυτή ροπή του. Την αριστοτελική θέση υποστηρίζουν πολλοί νεότεροι πολιτειολόγοι, κοινωνιολόγοι και φιλόσοφοι³⁵.]

2. **ὅτ' οὖν ἀθροισθοῖεν, ἡδίκουν ἀλλήλους·** Οι προσπάθειες των ανθρώπων να δημιουργήσουν πολιτικές κοινότητες **αποτυγχάνουν** και καταλήγουν οι άνθρωποι σ' ένα εξοντωτικό μεταξύ τους πόλεμο. Οι ισχυροί επιδιωκούν την ικανοποίηση της έμφυτης τάσης για το πλεόν ἔχειν (πλεονεξία) διαπράττοντας αδικίες κι αυθαιρεσίες. Με λίγα λόγια επικρατεί το δίκαιο του ισχυρότερου που οδηγεί στην εκμετάλλευση και

³⁴ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

³⁵ Μαρκαντωνάτος Γ., ό.π., σ. 89

φυσική εξόντωση των ασθενέστερων. Άρα η πολιτική οργάνωση θα εξαλείψει την αδικία και την αλληλοεξόντωση. [Ο Αριστοτέλης ωστόσο υποστηρίζει ότι η πολιτική κοινότητα δεν είναι μόνο μια κοινωνία του «μη άδικεῖν σφὰς αὐτοὺς καὶ τῆς μεταδόσεως χάριν», αλλά «ἢ τοῦ εὖ ζῆν κοινωνία ... ζωῆς τελείας χάριν καὶ αὐτάρκους»].

Γιατί ο Πρωταγόρας αναφέρει παρενθετικά ότι η πολεμική τέχνη είναι μέρος της πολιτικής³⁶;

Η πολιτική τέχνη είναι συνώνυμο της οργανωμένης κοινωνίας, η οποία προϋποθέτει σταθερό τόπο κατοικίας, κοινή γλώσσα, την ύπαρξη θεσμών και νόμων, στρατού και στόλου, ηθών, εθίμων, παραδόσεων και ιδανικών, ανάπτυξη γραμμάτων και τεχνών, και γενικά την ανάπτυξη τεχνολογίας και πολιτισμού. Η πολεμική τέχνη αναπτύσσεται μόνο μέσα στο πλαίσιο μιας οργανωμένης κοινωνίας, γιατί εκεί παρουσιάζεται για πρώτη φορά η ανάγκη να υπερασπιστούν οι άνθρωποι τα υπάρχοντά τους και τα τεχνολογικά και πολιτισμικά επιτεύγματά τους (που αναφέραμε προηγουμένως) από κάθε είδους εξωτερικό εχθρό, εκδηλώνεται δηλαδή η συνείδηση του συνανήκειν και της συνυπευθυνότητας των μελών της οργανωμένης κοινωνίας.

Πρέπει να επισημανθεί επίσης ότι ο πόλεμος, εδώ, παρά τις συμφορές που προξενεί, μπορεί να νοηθεί με τη «θετική» του σημασία: δεν είναι ο πόλεμος που έχει ως στόχο την κατάκτηση νέων εδαφών και τον αλληλοσπαραγμό των λαών (επεκτατικός πόλεμος), αλλά ο πόλεμος που αναπτύσσει τις ευγενείς ορμές του ανθρώπου, την άμυνα υπέρ του δικαίου και της ελευθερίας, που θέτει σε λειτουργία τα αντανεκλαστικά των εθνών για δημιουργική επιβίωση.

Ζεύς οὖν δείσας ... Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα· Μετά την παρέμβαση του Προμηθέα έχουμε την παρέμβαση του πατέρα των θεών και των ανθρώπων

³⁶ Πηγή: <http://www.study4exams.gr/>

προκειμένου να αποφευχθεί η εξαφάνιση του ανθρωπίνου γένους. Βέβαια οι συγκεκριμένες μυθολογικές αναφορές, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, λειτουργούν συμβολικά και επιτείνουν τη θέση, ότι η γενικότητα των αισθημάτων της «αιδούς» και της «δίκης» είναι απόλυτα αναγκαία για την ύπαρξη μιας πολιτείας.

αἰδῶ τε καὶ δίκην·

Το περιεχόμενο των δύο όρων

Δίκη είναι η αίσθηση του σωστού ή της δικαιοσύνης, η έμφυτη αντίληψη για το δίκαιο· η **αἰδώς** συνδυάζει τα αισθήματα της ντροπής, της σεμνότητας και του σεβασμού προς τους άλλους, το συναίσθημα ντροπής του κοινωνικού ανθρώπου για κάθε πράξη που προσκρούει στον καθιερωμένο ηθικό κώδικα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Γενικά δεν απέχει πολύ από αυτό που αποκαλούμε «συνείδηση»³⁷.

Αναλυτικότερα, **δίκη** είναι ο σεβασμός των δικαιωμάτων των συνανθρώπων μας και η αποκατάστασή τους, η αντίληψη για το δίκαιο, το σωστό και το νόμιμο³⁸ ενώ **αἰδώς** είναι η βασική απαίτηση που έχει η κοινωνία από έναν άνθρωπο που λογίζεται ενάρετος: πρόκειται α) για το συναίσθημα της ντροπής και της αυθόρμητης οργής μπροστά σε κάθε απρεπή πράξη και β) για το συναίσθημα της τιμής, που δεν μας επιτρέπει να κάνουμε πίσω, μπροστά στο επιβαλλόμενο χρέος μας³⁹.

Και η «δίκη» και η «αἰδώς» κρίνονται απαραίτητα για κάθε πολίτη, αφού εξασφαλίζουν την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, τον εμποδίζουν να συμπεριφέρεται εγωιστικά, μισαλλόδοξα και ατομικιστικά, και συμβάλλουν στην εμπέδωση της πολιτικής ενότητας και κοινωνικής αρμονίας⁴⁰.

ἴν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί· Με τη φράση αυτή διατυπώνεται έξοχα η κοινωνιοπλαστική αποστολή της αιδούς και της

³⁷ Guthrie W.K.C., ό.π., σ. 92

³⁸ Μαρκαντωνάτος Γ., ό.π., σ. 90

³⁹ Σπυρόπουλος Η., ό.π., σ. 191

⁴⁰ Μαρκαντωνάτος Γ., ό.π., σ. 90 - 91

δίκης. Χάρη στην αιδώ και στη δίκη εξασφαλίζεται η αρμονική συμβίωση μέσα στην πόλη, η συνοχή του συνόλου, η ισορροπία και η ευταξία. Με αυτές αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις φιλίας, συνεργασίας, αλληλεγγύης και αλληλοσεβασμού.

Ειδικότερα η **αιδώς** οδηγεί σε ό,τι ονομάζεται «**πόλεων κόσμοι**», δηλαδή εμπνέει στους πολίτες κόσμια συμπεριφορά και συντελεί στην κατάκτηση της αυτονομίας τους, αναγκαία για την αρμονία της κοινωνίας.

Η **δίκη** παραπέμπει στο «**πόλεων δεσμοί**», δηλαδή σε υπαγορεύσεις με τις οποίες οι πολίτες υποβάλλονται σε δεσμεύσεις της συμπεριφοράς τους, ώστε να επιβάλλεται η συνοχή της πολιτικής κοινωνίας. Η συμπληρωματική λειτουργία των δύο «δώρων» συνεπάγεται **φιλίαν**, που σημαίνει ηθική ενότητα της πολιτείας, σύμπνοια και ομόνοια των πολιτών, ώστε να συμβιώνουν αρμονικά.

Η φιλοσοφική σημασία της άποψης του Πρωταγόρα

Ο Πρωταγόρας θέτει με αμεσότητα ένα κεντρικό πρόβλημα της πολιτικής θεωρίας και της θεωρίας του πολιτισμού: πώς θα διασφαλίζεται η κοινωνική αρμονία, δεδομένων των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων που υπάρχουν στην κοινωνική ζωή. Το πρόβλημα υπήρξε κεντρικό σε όλη την πορεία της πολιτικής σκέψης, αφού η επίλυσή του σήμαινε τη δημιουργία ενός κοινωνικοπολιτικού πλαισίου όπου οι δραστηριότητες των ανθρώπων θα ήταν ελεύθερες, αλλά όχι ασύδοτες. Η θεμελίωση μιας δημοκρατικής, αρμονικής κοινωνικής ζωής προϋποθέτει την αποδοχή των αξιών του αλληλοσεβασμού και της δικαιοσύνης, την αναγνώριση της ισοτιμίας και της ισονομίας ανάμεσα στις ανθρώπινες σχέσεις.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω η δικαιοσύνη δεν επικυρώνεται πια από τους θεούς, αλλά είναι αχώριστα δεμένη με την ανθρώπινη ζωή, που μόνη αυτή μπορεί να τη συντηρήσει. Η δικαιοσύνη είναι ο εγγυητής της κοινωνικής ζωής, που είναι ο μόνος δυνατός τρόπος ζωής για τους ανθρώπους. Οι νόμοι, επομένως, στους οποίους εκφράζεται το δίκαιο, εξασφαλίζουν τη συνοχή του κράτους, σε μια εποχή όπου οι άνθρωποι είχαν

την πεποίθηση ότι η ευημερία του ατόμου είναι συνάρτηση της ευημερίας του κράτους⁴¹. Ο Πρωταγόρας είναι ξεκάθαρα υπέρ των νόμων.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο Πρωταγόρας θεωρεί, όπως και ορισμένοι άλλοι Σοφιστές, πως η νόμω κατάσταση (δηλαδή η κατάσταση της οργανωμένης με νόμους και θεσμούς πολιτική κοινωνίας) που είναι αποτέλεσμα της πολιτιστικής εξέλιξης σε σχέση με τη φύσει κατάσταση (δηλαδή την κατάσταση της πρωτόγονης ανθρώπινης κοινωνίας), υπερέχει.

Πόσοι και με ποιο τρόπο κατέχουν οι άνθρωποι την πολιτική αρετή;

Έπί πάντας ... καὶ πάντες μετεχόντων· Σ' αντίθεση με τις άλλες τέχνες, αυτά τα δώρα δεν πρέπει να περιορίζονται σε μερικούς εκλεκτούς ανθρώπους, όπου κάποιος μπορεί να είναι γιατρός, ένας άλλος μουσικός κτλ., και η ζωή πρέπει να οργανώνεται με βάση την κατανομή της εργασίας. **Αυτές τις αρετές πρέπει να τις έχουν όλοι,** γιατί δεν είναι δυνατόν διαφορετικά να συσταθούν πόλεις, και να γίνει δυνατή η επιβίωση και η ανάπτυξη της οργανωμένης κοινωνικής ζωής. Αν περιλαμβανόταν στον καταμερισμό εργασίας και η πολιτική, δεν θα συμμετείχαν όλοι στην πολιτική ζωή και δεν θα υπήρχαν πόλεις, με την έννοια ότι **η πολιτική προϋποθέτει πως οι άνθρωποι αποδέχονται κοινές ηθικές αξίες, την αιδώ και τη δίκη.** Αν δεν τις αποδέχονταν, οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί θα κατέληγαν στην αλληλοεξόντωση των ανθρώπων, όπως στην προηγούμενη φάση. Έτσι ο Πρωταγόρας με την **καθολικότητα και την αναγκαιότητα της αιδούς και της δίκης προβαίνει στην ηθική θεμελίωση της πολιτικής,** θέση που υπερασπίζονται και ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης. Κατάληξη αυτής της πολιτιστικής εξέλιξης αποτελεί η αθηναϊκή δημοκρατία, που δικαιώνεται με τον μύθο του Πρωταγόρα⁴².

⁴¹ J. de Romilly, ό.π., σσ. 244 - 245

⁴² Κ.Ε.Ε., ό.π., σ. 50

τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν⁴³. Ούτε και ο Δίας δεν μπορεί να εξασφαλίσει την καθολικότητα των συγκεκριμένων αρετών, αφού αυτές δεν αποτελούν μέρος της αρχικής φύσης του ανθρώπου. Οι πρωτόγονοι μολονότι είχαν τη νοημοσύνη να μαθαίνουν διάφορες «τέχνες», όπως τη χρήση της φωτιάς, την επεξεργασία των μετάλλων κ.ο.κ., συμπεριφέρονταν με αγριότητα ο ένας στον άλλο και δεν μπορούσαν να συνεργαστούν κτλ. Αλλά η ανθρώπινη φύση φέρει μέσα της τις καταβολές για να εξελιχθεί ηθικά. Γι' αυτό προσθέτει ότι όποιος αποδειχτεί ανίκανος να τις αποκτήσει, πρέπει να θανατώνεται ως καρκίνωμα στο σώμα της πολιτείας⁴³. Η έμφυτη ικανότητα για τις πολιτικές αρετές από μόνη της δεν είναι αρκετή. Και στη συνέχεια ο Πρωταγόρας θα επιμείνει ιδιαίτερα στην απαίτηση που έχει η κοινωνία από τα μέλη της να μετέχουν στην αρετή και στους τρόπους με τους οποίους μπορεί να αναπτυχθεί.

Η άποψη του Πρωταγόρα προϋποθέτει ότι η ανθρώπινη φύση, πριν επηρεαστεί από την εκπαίδευση, έχει μέσα της τη δυνατότητα για ηθική πρόοδο, αν και η πραγματοποίηση αυτής της προόδου είναι θέμα πείρας και αγωγής. Ο ίδιος ο Πρωταγόρας έλεγε: «*Η διδασκαλία χρειάζεται τόσο τη φύση όσο και την εξάσκηση του μαθητή*».(απ. 3 DK)» Όλοι έχουν κάποια ικανότητα να αποκτήσουν την αρετή και όλοι την αναπτύσσουν συνέχεια με διάφορες παιδευτικές διαδικασίες⁴⁴.

Ο άνθρωπος δεν είναι κάτοχος της πολιτικής αρετής ως έτοιμης ιδιότητας, αλλά αν αξιοποιήσει την νοητική του ικανότητα, καθώς και τη σωφροσύνη με τη δικαιοσύνη, τότε η ανοιχτή δυνατότητα γίνεται πραγματικότητα. Ο Πρωταγόρας επιβεβαιώνει με τον μύθο του την πάγια πεποίθηση των Ελλήνων διανοητών πως η υπέρτατη ιστορική καταξίωση του ανθρώπου μόνου δια μέσου της πολιτικής μπορεί να πραγματοποιηθεί.

ὡς νόσον πόλεως⁴⁵. Η συμπεριφορά βέβαια αυτή προς τα νοσηρά μέλη της κοινωνίας είναι απάνθρωπη. Με αυτή πάντως την κατακλείδα, όπου ο σοφιστής εκδίδει την ετυμηγορία του για την αμείλικτη τιμωρία των

⁴³ Guthrie W.K.C., ό.π., σ. 92

⁴⁴ Guthrie W.K.C., ό.π., σ. 94

νοσηρών μελών της κοινωνίας, τελειώνει ο μύθος του Πρωταγόρα. Το θέσπισμα του Δία στην πράξη ήταν έργο του χρόνου, της πικρής πείρας και της ανάγκης⁴⁵. Η σημασία και η αυστηρότητα του νόμου του Δία τονίζεται από την επιβολή θανατικής ποινής (**κτείνειν ως νόσον πόλεως**) σε όποιον δεν συμμορφώνεται στις εντολές του. Η παρομοίωση όποιου δεν συμμετέχει στην πολιτική αρετή με αρρώστια της πόλης υποδηλώνει ότι **αποτελεί κίνδυνο γι' αυτή** και πρέπει να θανατωθεί για να διαφυλαχθεί η τάξη και η ισορροπία του συνόλου. Ο Δίας ζητάει το απόλυτο και το απαιτεί με αμείλικτη σκληρότητα. Επιπλέον, η επιβολή της ποινής του θανάτου από τον Δία, και συνεπώς η αδυναμία του να εξασφαλίσει την καθολικότητά τους, δείχνει ότι **οι αξίες της αιδούς και της δίκης δεν είναι έμφυτες, γιατί δεν αποτελούσαν γνώρισμα της αρχικής ανθρώπινης φύσης** και ότι ο σκληρός νόμος που τις επιβάλλει είναι «έργο του χρόνου, της πικρής πείρας και της ανάγκης». Με αυτόν τον τρόπο οι πολίτες διαμορφώνουν κοινωνικοπολιτική συνείδηση και αναδεικνύονται υπεύθυνοι για τη χρηστή διοίκηση, αφού αυτή εξαρτάται από το δικαίωμά τους να έχουν βαρύνουσα άποψη για τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων.

Οὕτω δὴ· Με τις λέξεις αυτές ο σοφιστής αρχίζει τη λογική διερεύνηση των δεδομένων και επιχειρεί συναγωγή συμπερασμάτων με ένα τόνο κάπως ειρωνικό.

Ο Σωκράτης δεν πρέπει να εκπλήσσεται με τη συμπεριφορά της εκκλησίας του δήμου, συμπεριφορά λογική και σωστή. Έτσι ο Πρωταγόρας απαντά στο επιχείρημα που είχε διατυπώσει ο Σωκράτης: η δυνατότητα όλων να εκφέρουν άποψη για τα θέματα της πολιτικής στην Εκκλησία του Δήμου σήμαινε ότι η πολιτική δεν διδάσκεται, αλλιώς δεν θα μπορούσε να διατυπώσει καθένας γνώμη παρά μόνο - όπως υπονοείται - ο ειδικός.

Σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, το δικαίωμα να εκφέρουν όλοι άποψη είναι νόμιμο, αφού **η αιδώς και η δίκη είναι (δυνάμει) κτήμα όλων.** Ο

⁴⁵ Μαρκαντωνάτος Γ., ό.π., σ. 91

Πρωταγόρας εκφράζει μια αντιτεχνοκρατική αντίληψη για την πολιτική, επιδοκιμάζει το αθηναϊκό πολίτευμα και ιδίως το δικαίωμα ισηγορίας.

δικαιοσύνης ... σωφροσύνης: Για πρώτη φορά ο Πρωταγόρας χρησιμοποιεί τους εναλλακτικούς όρους «δικαιοσύνη» και «σωφροσύνη». Η σύγχυση αυτή θα συνεχιστεί και παρακάτω, οπότε θα δοθεί η ευκαιρία στον Σωκράτη να ζητήσει διεξοδικότερη διερεύνηση της έννοιας της αρετής⁴⁶.

Τα 4 στάδια ιστορικής εξέλιξης σύμφωνα με τον μύθο του Πρωταγόρα

1. Αρχικά, υπάρχουν μόνο οι θεοί και όχι θνητά γένη. Παρά τον αγνωστικισμό του ως προς τους θεούς, βλέπει το πρώτο στάδιο θεολογικό. Ο σοφιστής καλύπτει με θεούς (μυστηριώδεις δυνάμεις) το κενό της ιστορικής μας άγνοιας. [βλ. Ενότητα 4^η]
2. Η κατάσταση αγριότητας, όπου οι άνθρωποι είναι ζώα ελλιπή, γιατί δεν έχουν τα εξειδικευμένα όργανα των άλλων ζώων. Πρόκειται αλλιώς για τη φάση της βιολογικής εξέλιξης που συμβολίζει μυθικά ο Επιμηθέας. [βλ. Ενότητα 5^η]
3. Η κατάσταση, κατά την οποία οι άνθρωποι δημιουργούν πολιτισμό διαθέτοντας την «**ἔντεχνην σοφίαν**» και τη φωτιά (θρησκεία, τέχνες, γλώσσα, κάλυψη βιοτικών αναγκών), ενώ ιδρύονται και οι πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες χωρίς όμως αντίληψη δικαίου και ηθικής. Είναι η φάση της τεχνολογικής και νοητικής εξέλιξης του ανθρώπου που συμβολίζει μυθικά ο Προμηθέας. [βλ. Ενότητα 5^η – 6^η]
4. Η κατάσταση, κατά την οποία οι άνθρωποι έχουν μέσα τους τις προϋποθέσεις της οργανωμένης πολιτικής ζωής, που είναι τα ηθικά αισθήματα της «αιδούς» και της «δίκης». Πρόκειται για τη φάση της συνειδητοποίησης των ηθικών αξιών, κατά την οποία γεννιέται η πολιτική κοινωνία και αναπτύσσεται η κοινωνική ζωή. [βλ. Ενότητα 6^η]

⁴⁶ Μαρκαντωνάτος Γ., ό.π., σ. 92, Σπυρόπουλος Η., ό.π., σσ. 191-2

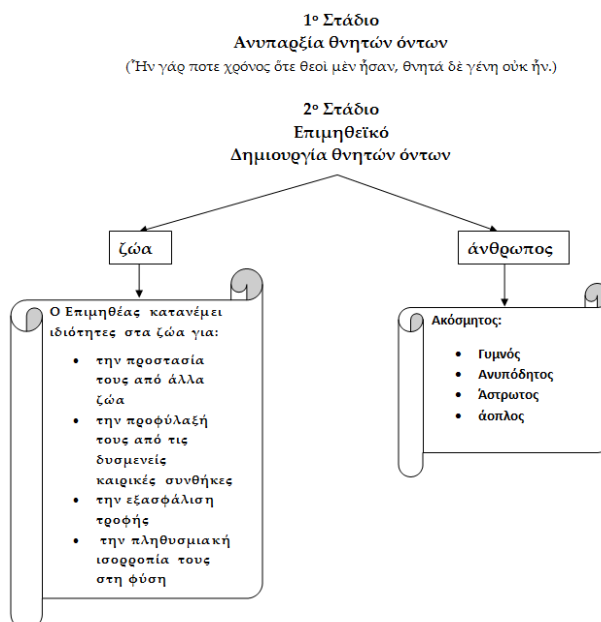
Επομένως, με τον μύθο του ο Πρωταγόρας:

α) διαγράφει την ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας ως **συνεχή πορεία εξανθρωπισμού και βελτίωσης της ζωής**. Ο προοδευτικός χαρακτήρας της εξέλιξης του πολιτισμού διαφοροποιείται από την αντίληψη της κυκλικής ιστορικής εξέλιξης (Πλάτων, Θουκυδίδης), κατά την οποία δεν έχουμε δημιουργία, αλλά επανάληψη, γιατί η ανθρώπινη φύση παραμένει αμετάβλητη στα βασικά χαρακτηριστικά της. Επίσης, η αντίληψη του Πρωταγόρα για την προοδευτική εξέλιξη του πολιτισμού συνιστά και απάντηση σε απαισιόδοξες απόψεις ότι η ιστορία της ανθρωπότητας αποτελεί παρακμή (ΗΣίοδος, Πλάτων).

β) υπερασπίζεται τη δημοκρατική αντίληψη στη λήψη των πολιτικών αποφάσεων ανατρέποντας, όπως ο ίδιος πιστεύει, το επιχείρημα του Σωκράτη και

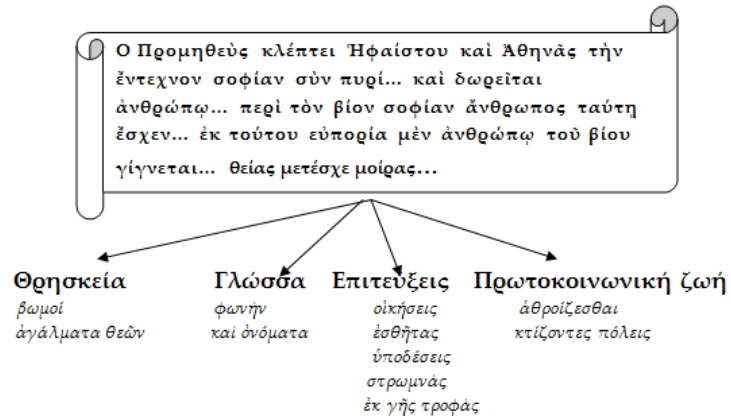
γ) δείχνει ότι **η πολιτική αρετή είναι διδακτή**, διότι στηρίζεται σε υπόβαθρο φυσικό και κοινό, άρα επιδεκτικό βελτιώσεως⁴⁷.

Τα στάδια εξέλιξης της ανθρωπότητας

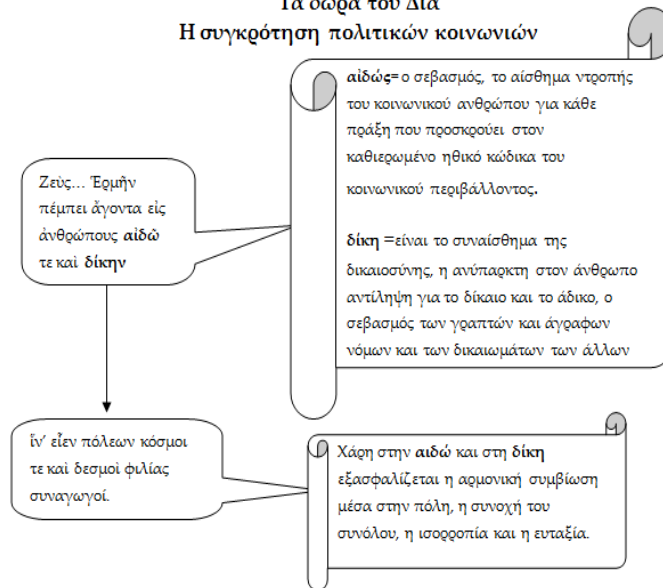

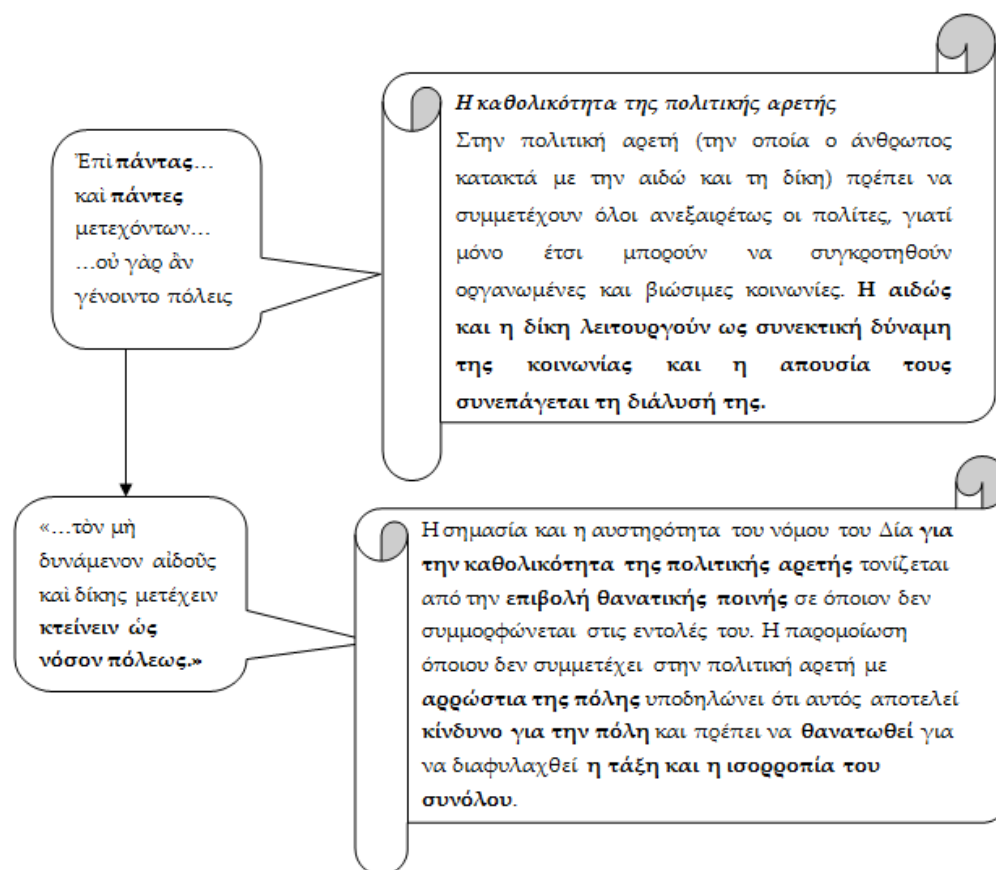
⁴⁷ Μπαλάσκας Κ., «Τελικά η αρετή είναι διδακτή; - Συμβολή στην ανάγνωση του πλατωνικού Πρωταγόρα», σε *Διάλογος*, τεύχος 13 (Δεκ. 1994), σ. 4-12

3ο Στάδιο
Προμηθεϊκό
Δημιουργία τεχνικού πολιτισμού

4ο Στάδιο
Τα δῶρα του Δία
Ἡ συγκρότηση πολιτικῶν κοινωνιῶν

Συμπεράσματα του Πρωταγόρα στο επιμύθιο

- α) Το ὅτι **ὅλοι οι Αθηναῖοι ἔχουν την πολιτική αρετή**, δεν σημαίνει ὅτι αὐτή δεν διδάσκεται, ὅπως υποστήριξε ο Σωκράτης, ἀλλὰ ὅτι εἶναι αναγκαία ἡ ὑπαρξή της για την οργάνωση κοινωνιών,
- β) Ο Πρωταγόρας δέχεται και αιτιολογεῖ την **καθολικότητα και την αναγκαιότητα της πολιτικής αρετῆς**, και σε αὐτή τη βάση στηρίζει το διδακτό της αρετῆς.
- γ) Τα **επιχειρήματα του Πρωταγόρα για το διδακτό της πολιτικής αρετῆς** που συνάγονται ἀπὸ τον μῦθο και τα κεφαλαιοποιεῖ στο επιμύθιο εἶναι τα εξῆς:

- 1) Οι τεχνικές γνώσεις δεν δόθηκαν σε ὅλους τους ανθρώπους και γι' αὐτό ἓνας που κατέχει μία τέχνη, πχ. την αρχιτεκτονική ἢ την ιατρική, μπορεῖ να καλύψει πολλούς ιδιώτες. Ἐτσι **αιτιολογεῖται γιατί οι Αθηναῖοι επιτρέπουν μόνο σε ειδικούς να εκφέρουν γνώμη για ζητήματα τεχνικής ειδίκευσης**.

2) Άποψη του Πρωταγόρα είναι ότι η πολιτική αρετή δόθηκε στον άνθρωπο σ' ένα μεταγενέστερο στάδιο και όχι από την αρχή της δημιουργίας του. Αυτές τις δύο αξίες τις διαθέτει ο άνθρωπος ως ηθικές καταβολές και προδιάθεση. Για να γίνουν όμως κτήμα του και να φτάσει στην πλήρη κατάκτηση της πολιτικής αρετής πρέπει να καταβάλει προσπάθεια και αγώνα. Ο άνθρωπος δεν γεννιέται, αλλά γίνεται κάτοχος της πολιτικής αρετής μέσα από μαθητεία σε αυτήν, δηλαδή με διδαχή και προσπάθεια. Σ' αυτό θα συντελέσουν οι φορείς αγωγής αλλά και οι νόμοι με τις ποινές και τις κυρώσεις τους («Ἐπὶ πάντας,»... «καὶ πάντες μετεχόντων»... κτείνειν ὡς νόσον πόλεως.»). Την άποψη αυτή θα επιχειρήσει να αποδείξει στις επόμενες παραγράφους, για να καταλήξει στο **συμπέρασμα ότι η πολιτική αρετή διδάσκεται**.

Λεξιλογικά σχόλια

- ἐπιχειρέω - ὦ < ἐπὶ + χεῖρ: επιχείρηση, επιχειρηματίας, επιχειρηματικός, χειρωνακτής, χειρουργός, χειρολαβή, εκεχειρία
- ἄγαλμα < ἀγάλλομαι: αγαλλίαση, αγαλλιάζω, αγαματοποιός
- σωφροσύνη < σῶος + φρήν: παραφροσύνη, παράφρων, εχέφρων, σώφρων, φρενοβλαβής, φρενοκομείο, φρενίτιδα

Κείμενο αναφοράς Πλάτων Πρωταγόρας 322a-323b

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοῦς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βωμούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἰκῆσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἤϋρετο.

Οὕτω δὴ παρεσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ᾤκουν σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν· ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφὴν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής - πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἥς μέρος πολεμικὴ - ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σφύζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἠδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο.

Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί. Ἐρωτᾷ οὖν Ἑρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις· "Πότερον ὡς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; Νενέμηνται δὲ ὧδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὲ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νείμω;" "Επὶ πάντας," ἔφη ὁ Ζεὺς, "καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θὲς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως."

Οὕτω δὴ, ὃ Σώκρατες, καὶ διὰ ταῦτα οἱ τε ἄλλοι καὶ Ἀθηναῖοι, ὅταν μὲν περὶ ἀρετῆς τεκτονικῆς ἢ λόγος ἢ ἄλλης τινὸς δημιουργικῆς, ὀλίγοις οἶονται μετεῖναι συμβουλῆς, καὶ ἂν τις ἐκτὸς ὦν τῶν ὀλίγων συμβουλευῇ, οὐκ ἀνέχονται, ὡς σὺ φῆς - εἰκότως, ὡς ἐγὼ φημι - ὅταν δὲ εἰς συμβουλὴν πολιτικῆς ἀρετῆς ἴωσιν, ἣν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἰέναι καὶ σωφροσύνης, εἰκότως ἅπαντος ἀνδρὸς ἀνέχονται, ὡς παντὶ προσῆκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις. Αὕτη, ὃ Σώκρατες, τούτου αἰτία.

Ασκήσεις

Ασκήσεις κατανόησης του κειμένου αναφοράς

1. Να χαρακτηριστούν οι παρακάτω προτάσεις ως Σωστές ή Λανθασμένες:
 1. *ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής*: Οι τεχνικές γνώσεις ήταν αφενός σημαντική βοήθεια για τους ανθρώπους στην ανεύρεση τροφής και αφετέρου στον πόλεμο με τα θηρία.
 2. *ἡδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην*: Ο σοφιστής διατυπώνει τον ισχυρισμό ότι οι άνθρωποι αδικούσαν ο ένας τον άλλο, επειδή δεν είχαν την πολιτική τέχνη.
 3. *οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν*: Κατά τον Πρωταγόρα δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν οργανωμένες κοινωνίες, αν λίγοι άνθρωποι συμμετέχουν στην αιδώ και τη δίκη, όπως έγινε με τις υπόλοιπες τέχνες.
 4. *ἐὰν τις ἐκτὸς ὧν τῶν ὀλίγων συμβουλεύῃ, οὐκ ἀνέχονται*: Στην Αθήνα στις συνελεύσεις της Εκκλησίας του Δήμου για θέματα πολιτικής δεν ανέχονται κάποιον να συμβουλεύει που δεν ανήκει στους λίγους ειδικούς.
2. Για ποιους λόγους ο άνθρωπος, κατά τον Πρωταγόρα, προχώρησε στη συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας;
3. Πώς συμπεριφέρονται οι Αθηναίοι στην Εκκλησία του Δήμου ανάλογα με τα θέματα προς συζήτηση;

Ασκήσεις ερμηνευτικές

1. Ποιο ρόλο έπαιξαν στην εξέλιξη του πολιτισμού η «αιδώς» και η «δίκη» σύμφωνα με τον μύθο;
2. *«ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σώζεσθαι κτίζοντες πόλεις»*: Να συγκρίνετε την άποψη του Πρωταγόρα με αυτή του Αριστοτέλη ότι ο άνθρωπος είναι *«φύσει ζῷον πολιτικόν»*. (επαναλήψεις)
3. *αἰδώς, δίκη*: Ποιο είναι το περιεχόμενο καθεμιάς έννοιας; Γιατί θεωρούνται *«πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί»*;

4. Πώς ορίζεται η πολιτική αρετή μέσα στο κείμενο και ποια η σημασία της για τους ανθρώπους;

Ασκήσεις λεξιλογικές

1. Να γράψετε από δύο ομόρριζα της αρχαίας ή της νέας ελληνικής για τις παρακάτω λέξεις: *μοῖρας, ταχύ, ἀπώλλυντο, ἐνδεής, σκεδαννύμενοι, δίκην, μετέχοιεν, δυνάμενον, τεκτονικῆς*
2. Να αναλύσετε ετυμολογικά τις παρακάτω σύνθετες λέξεις: *ἐπεχείρει, ἀσθενέστεροι, δημιουργικῆς, συμβουλῆς*. Με το β' συνθετικό να δημιουργήσετε μία διαφορετική σύνθετη λέξη στη νέα ελληνική.
3. *δικαιοσύνη, φημί, μετέχω, ἀθροίζω, ταχέως (ταχύ), δίδωμι, δείδω (δείσας)*: Να γράψετε στην αρχαία ελληνική από ένα συνώνυμο κι ένα αντώνυμο για καθεμία λέξη που σας δίνεται.

Ασκήσεις παραλλήλων κειμένων

A. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο και αξιοποιώντας παράλληλα στοιχεία και από το αρχαίο κείμενο αναφοράς να εξηγήσετε τι ακριβώς διδάσκει ο Πρωταγόρας στους μαθητές του.

«Το μάθημα [το οποίο διδάσκω] είναι η εύβουλία, η σωστή σκέψη και λήψη αποφάσεων τόσο για τα θέματα που αφορούν τα οίκεῖα, την ιδιωτική ζωή, πώς δηλαδή να διευθετεί κανείς με τον καλύτερο τρόπο τα ζητήματα του οἴκου του, όσο και για τα θέματα που αφορούν την πόλη, ώστε να είναι κανείς όσο γίνεται πιο ικανός να πράξει και να μιλήσει για τα πολιτικά θέματα».

«Ἄραγε», εἶπα ἐγώ [δηλ. ο Σωκράτης, που αφηγείται τη συζήτησή του με τον Πρωταγόρα σε τρίτο φίλο του], «παρακολουθῶ σωστά τα λεγόμενά σου; Γιατί απ' ὅτι καταλαβαίνω, μιλάς για την πολιτική τέχνη και εννοεῖς πως αναλαμβάνεις να κάνεις τους ἀνδρες ἀγαθοὺς πολῖτες».

«Αὐτό ακριβῶς, Σωκράτη», εἶπε, «εἶναι το μάθημα που ἰσχυρίζομαι πως διδάσκω».

Πλάτων, Πρωταγόρας, 318e (από το βιβλίο του Φιλοσοφικού λόγου)

Β. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο και αξιοποιώντας παράλληλα στοιχεία και από το αρχαίο κείμενο αναφοράς πώς αντιλαμβάνεστε την έννοια της αιδούς.

Στη δημόσια ζωή μας είμαστε ελεύθεροι, αλλά και στις καθημερινές μας σχέσεις δεν υποβλέπομε ο ένας τον άλλο, δεν θυμώνομε με τον γείτονά μας αν διασκεδάζει, και δεν του δείχνομε όψη πειραγμένου που, αν ίσως δεν τον βλάπτει, όμως τον στενοχωρεί. Αν, ωστόσο, η αυστηρότητα λείπει από την καθημερινή μας ζωή, στα δημόσια πράγματα, από εσωτερικό σεβασμό, δεν παρανομούμε. Σεβόμαστε τους άρχοντες, πειθαρχούμε στους νόμους και, μάλιστα, σε όσους έχουν γίνει για να προστατεύουν τους αδυνάτους και όσους που, αν και άγραφοι, είναι ντροπή να τους παραβαίνει κανείς.

Θουκυδίδης, Β37 (μτφ. Ν. Σκουτερόπουλος)

Γ. Έχει ειπωθεί ότι ο Πρωταγόρας διατυπώνει για πρώτη φορά την έννοια του "κοινωνικού συμβολαίου". Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο, να επιβεβαιώσετε τον παραπάνω ισχυρισμό αξιοποιώντας σχετικά σημεία του αρχαίου κειμένου αναφοράς.

Διατυπώνω την υπόθεση ότι φτάνει κάποια στιγμή που τα εμπόδια, με την αντίστασή τους, ξεπερνούν τη φυσική ισχύ που κάθε άτομο μπορεί να διαθέτει για την αυτοσυντήρησή του στη φυσική κατάσταση. Τότε αυτή η πρωτόγονη κατάσταση δεν είναι δυνατό να διατηρηθεί, και το ανθρώπινο γένος θα είχε εκλείψει, αν δεν άλλαζε τον τρόπο διαβίωσής του. [...] Πλην όμως, καθώς οι άνθρωποι δεν μπορούν να δημιουργούν καινούργιες μορφές φυσικής ισχύος, αλλά μόνο να συνενώσουν και να καθοδηγήσουν τις ήδη υπάρχουσες, δεν έχουν άλλον τρόπο για τη διαφύλαξη της ζωής παρά να ενωθούν σχηματίζοντας ένα σύνολο δυνάμεων που να μπορεί να υπερνικά τις αντιστάσεις, να θέτει σε κίνηση τις δυνάμεις αυτές με ένα μονάχα κίνητρο και να τις κάνει να ενεργούν εναρμονισμένα.

J.J.Rousseau, Το κοινωνικό συμβόλαιο,
(από το σχολικό βιβλίο της Φιλοσοφίας)

Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα του σχολικού βιβλίου

Παράλληλο 1ο, Μοσχίων απόσπασμα 6

- Και στα δύο κείμενα γίνεται αναφορά στην εξέλιξη του πνευματικού και του υλικοτεχνικού πολιτισμού. Τόσο ο Πρωταγόρας όσο και ο Μοσχίων εκθειάζουν τον άνθρωπο που κατόρθωσε να δαμάσει τη φύση και να κυριαρχήσει σε αυτήν. Ωστόσο, ο Μοσχίων μνημονεύει λιγότερα ανθρώπινα επιτεύγματα σε σύγκριση με τον Πρωταγόρα. Όσον αφορά τη δημιουργία πόλεων, που ανήκει στον πνευματικό πολιτισμό, είναι αναγκαίο να τονιστεί ότι παρά τη διαφορά που υπάρχει μεταξύ τους, καθώς ο Πρωταγόρας αποδίδει το σημαντικό αυτό βήμα σε παρέμβαση του Δία, και οι δύο συμφωνούν ότι μόνο σε πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες οι άνθρωποι μπορούν να συμβιώσουν αρμονικά και να καλλιεργήσουν ηθικές αξίες. Καταληκτικά, από τη σύγκριση των δύο κειμένων γίνεται εμφανές ότι τόσο ο τραγικός ποιητής Μοσχίων όσο και ο σοφιστής Πρωταγόρας υποστηρίζουν ότι ο άνθρωπος βρίσκεται σε μια συνεχή πορεία εκπολιτισμού, εξέλιξης και πορείας από τα κατώτερα στάδια στα ανώτερα.

Παράλληλο 2ο, Τόμας Χομπς Λεβιάθαν, 13

- Κατά τον Άγγλο φιλόσοφο Τόμας Χομπς, ο μόνος τρόπος να προστατευτούμε από την ανεξέλεγκτη επιδίωξη της ικανοποίησης εγωιστικών συμφερόντων σε βάρος των άλλων - επιδίωξη που χαρακτηρίζει όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως - είναι να εκχωρήσουμε την εξουσία της διακυβέρνησης σε μια κεντρική αρχή η οποία θα επιβάλλει την τάξη και θα ρυθμίζει τις σχέσεις μας έτσι, ώστε να αποφεύγονται οι συγκρούσεις και να ικανοποιούνται οι βασικές μας ανάγκες. Η εξουσία αυτή δεν εκπηγάει από κάποια θεϊκή αυθεντία, όπως πιστευόταν τον Μεσαίωνα, αλλά από τη βούληση του ίδιου του λαού - και η εξουσία αυτή έχει όρια.

Επομένως, ο Χομπς στο συγκεκριμένο απόσπασμα αναγνωρίζει όπως και ο Πρωταγόρας την έμφυτη τάση των ανθρώπων να συγκρούονται μεταξύ τους συνεχώς, αλλά η λύση που προτείνει απέχει από τη δημοκρατική

αντίληψη του Πρωταγόρα όπου η νοερή κοινωνική συμφωνία με χαρακτηριστικά την αιδώ και τη δίκη συμπεριλαμβάνει όλους τους ενεργούς πολίτες.

Κατά συνέπεια, όσα καταγράφονται στο κείμενο του Χομπς αντιστοιχούν στην τρίτη φάση εξέλιξης του πολιτισμού του πρωταγόρειου μύθου, στο μεταβατικό στάδιο συγκρότησης πολιτικά οργανωμένων κοινωνιών. Η τέχνη της πολιτικής οργάνωσης κατευθύνει τους ανθρώπους στην ευπρεπή συμπεριφορά μέσα από περιορισμούς και δεσμεύσεις, προκειμένου να διασφαλιστεί η κοινωνική συνοχή απαλλασσόμενοι από την αδικία. Καταληκτικά, ο Άγγλος φιλόσοφος Χομπς συμμερίζεται την άποψη για τη νόμω και όχι φύσει συγκρότηση των κοινωνικών σχηματισμών, όπως και ο σοφιστής Πρωταγόρας. Η συγκρότηση των πρώτων πόλεων είναι απόρροια όχι εσωτερικής αλλά εξωτερικής ανάγκης.

Παράλληλο 3ο, Μπαρούχ Σπινόζα, Πολιτική Πραγματεία, Ι.3.6.7

- Ο Σπινόζα επικαλείται την έμφυτη τάση του ανθρώπου να συγκροτούν ένα είδος πολιτικής κοινότητας και να συνυπάρχουν μεταξύ τους. Επομένως, υποστηρίζοντας μία θεωρία του φυσικού δικαίου που ωθεί τους ανθρώπους να συνάπτουν κοινωνικές σχέσεις και να συνδιαμορφώνουν πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες. **Ο Σπινόζα** είναι πιο κοντά στην αριστοτελική αντίληψη του "φύσει πολιτικὸν ζῷον" επισημαίνοντας την εσωτερική ανάγκη η οποία οφείλεται στην ανθρώπινη φύση. **Ο Πρωταγόρας και ο Χομπς** δίνουν έμφαση στα ολέθρια αποτελέσματα (εξωτερική ανάγκη) που θα επιφέρει στον άνθρωπο η μη συγκρότηση οργανωμένων κοινωνιών. Ωστόσο όλοι απορρίπτουν την ιδέα μίας φυσικής συνύπαρξης των ανθρώπων χωρίς νόμους, θεσμούς, κοινωνική οργάνωση κλπ, αφού κάτι τέτοιο είτε αντίκειται στην ανθρώπινη φύση (Αριστοτέλης, Σπινόζα) είτε θα οδηγήσει στον αφανισμό (Πρωταγόρας, Χομπς). Οι διαπιστώσεις είναι κοινές, αλλά δεν συμμερίζονται το ίδιο πρωταρχικό αίτιο ως προς την οργάνωση των κοινωνιών (δες και την επόμενη διδακτική ενότητα).